

Det indirekte objekt i *Jammers Minde*: Et nedslag i en diakron proces

Peter Juul Nielsen

Abstract

Since the Middle Ages, the Danish indirect object (IO) has undergone a narrowing of its potential in terms of semantic role and its ability to occur without a valence slot provided by a 3-place verb, i.e. the possibility of free IOs. As a contribution to the understanding of the stages in this diachronic change, the article presents a study of the IOs found in the late 17th c. autobiography *Jammers Minde* by Leonora Christina. The study finds that the vast majority of IOs designate Recipients, and that free IOs are strikingly rare. The article examines the role of prepositional particles as valency-increasers, IOs as external possessors, and verbs of communication in the IO construction.

Nøgleord

indirekte objekt, dansk sproghistorie, semantiske roller, valens

1. Indledning

De indirekte objekt (IO) i moderne dansk har egenskaber der er resultatet af en lang historisk udvikling hvor rammerne for den ditransitive konstruktion med to objekter, direkte objekt (DO) og IO, og det semantiske potentiale for IO har undergået ændringer i form af en specialisering. Denne artikel er et nedslag i den diakrone proces frem til tilstanden i dag, nemlig en undersøgelse af IO i 1600-tallets dansk repræsenteret ved Leonora Christinas *Jammers Minde*.

I moderne dansk optræder IO først og fremmest, ja næsten udelukkende, ved ditransitive verber – trivalente verber der specificerer en valensplads til tre nominale argumenter, subjekt (argument 1), DO (argument 2) og IO (argument 3). IO betegner prototypisk den semantiske rolle Modtager i en

overdragelsesrelation med subjektet i kausativ rolle (jf. Hansen & Heltoft 2011 (herefter GDS): 1305-1306, 1310). Det prototypiske IO-verbum er *give* (1).¹

- (1) Ib gav **Bo** en bog

Disse moderne træk ved IO som argument 3 står i kontrast til forholdene i ældre dansk som skitseres i følgende gennemgang af IO's udvikling.

1.1. De store linjer fra middeldansk til nutidsdansk

Som i andre germanske sprog (Barðdal 2007, Coleman 2011) er der sket en indsnævring og specialisering af IO's semantiske potentiale. I middeldansk var IO's kodede indhold en bred Interessentrolle, og det var ikke nødvendigt for IO-konstruktionen at betegne en overdragelse med IO som Modtager. På dette stadie var der vide muligheder for fri tilføjelse af IO, dvs. monotransitive konstruktioner med bare ét objekt kunne udbygges med et IO med rollen Interessent som i (4), hvor IO *henne* ikke betegner en modtager af hjulet, men en referent med en anden form for interesse eller involvering, her den involvering at skulle tortureres på hjulet (Heltoft 2019: 161, eksempel herfra).

- (4) Vrbanus (...) lot **henne** eth hiull giøræ
Urbanus lod gøre et hjul til hende (fra Kristina-legenden)

Ifølge Høysgaard (1752: 108) var det stadig i 1700-tallets dansk muligt frit at tilføje IO med Interessentrolle uden overdragelsessemantik, fx *at åbne nogen en dør* og *han skal løse os knuden* (jf. Heltoft 2014). I 1800-tallet kan der konstateres en indsnævring omkring overdragelsessemantikken (ibid.). Frit IO med indholdet Intenderet Modtager (som konkret kan tolkes som faktisk modtager) ved anskaffelses- og fremstillingsverber er stadig muligt (5) - (6) (eksempler fra Heltoft 2014), men de rene interessenter er faldet bort (7).

- (5) Naar Moderen havde købt **ham** en ny Kasket (roman 1911, forf. født 1860)
(6) Jeg byggede **hende** en Lykke-Verden (1869)
(7) *jeg åbnede **hende** døren

---

1 I alle eksempler er IO fremhævet med fed.

I nutidsdansk ses en stadig tydeligere indsnævring omkring overdragelsessemantik, og der er stærke begrænsninger på frit IO ved anskaffelses- og fremstillingsverber som nu kræver regulativ sproghandlingskontekst (8) - (10) (Nielsen & Heltoft, under udg.)

- (8) kunne du ikke lige købe **mig** en øl?
 (9) skal jeg lave **dig** en kop kaffe?
 (10) */?han købte **naboen** en bog²

1.2. *Hvad skete der undervejs?*

For nærmere at undersøge den ovenfor beskrevne proces må man kortlægge IO's forekomster og potentiale på forskellige historiske trin undervejs, og det her fremlagte nedslag i 1600-tallet er et bidrag til denne kortlægning. Studiet af IO i *Jammers Minde* undersøger IO's semantik gennem en beskrivelse af hvilke verber der optræder med IO, og hvilke forskellige semantiske roller IO har. I lyset af den ovenfor beskrevne historiske udvikling fokuserer artiklen særligt på mulighederne for IO med et andet indhold end det i dag dominerende, rollen Modtager, og mulighederne for tilføjelse af frit, ikke-valensbundet IO og de nærmere betingelser for tilstedeværelse af frie IO'er.

1.3. *Kilde og metode*

Kildemateriale er Leonora Cristinas *Jammers Minde* i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs diplomatariske udgave fra 1998 (i eksempler fra teksten opgives sidetal og linjenummer fra denne udgave). Hele del I (ca. 1674) og del II (ca. 1692), 208 sider i udgaven (inkl. fortalet), er manuelt excerperet, og alle registrerede IO-forekomster er analyseret.³ Verberne i IO-konstruktion er klassificeret efter deres semantik. På baggrund af den ganske omfattende litteratur om IO-semantik (bl.a. Barðdal 2007, Barðdal, Kristoffersen & Sveen 2011, Coleman 2011, Coleman & De Clerck 2011, Zehentner 2017, Ibsen & Refstrup 2002, GDS: 1304-1334) er der opstillet et kategoriseringssystem for IO-verbernes mulige semantik vist i tabel 1. Eksempelverberne illustrerer de semantiske kategorier uden nødvendigvis

2 Det er ikke umuligt at finde nutidige eksempler på fx *købe* med IO i ikke-regulative kontekster, men det synes ikke at røkke ved de konklusioner der på empirisk grundlag drages i Nielsen & Heltoft (under udg.).

3 Som IO'er er kun medtaget IO som positivled, dvs. som nominalt led, mens det præpositionelle modstykke, IO's antiled (GDS: 1183-1185), ikke er inkluderet. Refleksiver er udeladt da de ikke skal regnes for (egentlige) udtryk for argument 3 (jf. GDS: 592-594, Nielsen & Heltoft, under udg.).

at kunne optræde med IO i (moderne) dansk og uden nødvendigvis at optræde i *Jammers Minde*.⁴

Kategorier	Forklaring	Eksempelverber
Overdragelse		
Gennemført overdragelse	Gennemførelse af DO til IO i og med handlingen	<i>give, bevilge</i>
Planlagt overdragelse	Forberedelse af senere overdragelse af DO til IO	<i>reservere, efterlade</i>
Fratagelse	Omvendt overdragelse, IO mister DO	<i>fratage, koste</i>
Kompensation	Overdragelse til IO af godtgørelse for DO	<i>godtgøre</i>
Kommunikation		
Meddelelsestype	Overdragelse af budskab (=DO) af en vis type	<i>fortælle, spørge</i>
Kommunikationsform	Specifikation af måden eller redskabet til overdragelse af budskab (=DO)	<i>råbe, skrive</i>
Regulativ		
Handlingskommissiv	S forpligter sig til at udføre handling (=DO)	<i>tilbyde, love</i>
Overdragelseskommissiv	S forpligter sig til at overdrage DO	<i>tilbyde, love</i> ⁵
Udførelsesdirektiv	S søger at få IO til at udføre handling (=DO)	<i>tillade, pålægge</i>
Undladelsesdirektiv	S søger at få IO til at afstå fra handling (=DO)	<i>fraråde, forbyde</i>
Muliggørelse og facilitering	S gør det muligt eller lettere for IO at besidde eller håndtere DO	<i>lette, forunde</i>
Forårsagelse af intern proces		
Forårsagelse af perception	S forårsager en perceptionsoplevelse i IO	<i>vise</i>
Forårsagelse af kognition	S forårsager en kognitionsproces i IO	<i>lære, forklare</i>
Hindring		
Hindring af overdragelse	S hindrer eller vanskeliggør overdragelsen af DO til IO	<i>forholde, nægte</i>
Hindring af handling	S hindrer eller vanskeliggør IO's udførelse af handling (=DO)	<i>forhindre</i>
Fremstilling og klargøring	DO skabes eller gøres klar til et/dets formål af S	<i>bage, bygge</i>
Anskaffelse	DO tilvejebringes af S	<i>købe, finde, skaffe</i>
Flytning	DO flyttes fra ét sted til et andet (evt. til deiktisk centrum)	<i>sende, bære, kaste</i>
Manipulation af genstand	Ikke-tilvejebringende handling rettet mod DO	<i>åbne, vaske</i>
Påvirkning	S udsætter IO for handling el. omstændighed (=DO)	<i>gøre (nogen noget), forårsage</i>
Attituder og følelser	S's indstilling til relationen mellem IO og DO	<i>misunde, tilgive</i>

Tabel 1: Kategorisering af IO-konstruktionernes verbers semantik

4 I forklaringen af kategoriernes semantik er subjektsreferent, DO-referent og IO-referent forkortet til S, DO og IO.

5 Ved handlingskommissiv vil DO for fx *tilbyde* og *love* være neksualt, ved overdragelseskommissiv innektsualt.

2. IO i *Jammers Minde*

Efter frasortering af 17 tilfælde af visse faste forbindelser der vurderes irrelevante for IO-analysen, primært hilseudtryk såsom *give hånd* og *gøre la reverence*, fremkommer et datasæt på 467 IO-forekomster i *Jammers Minde* del I og II. IO-konstruktionernes verballeksem er ordnet sådan at et verbum med flere betydningsfunktioner – fx *befale* med betydningerne ‘byde, påbyde’ og ‘overgive, betro’ – regnes for ét verbum, men henregnes til forskellige semantiske kategorier alt efter betydningsvariant i eksemplet. Det betyder at nogle verber optræder i flere semantiske kategorier i tabel 3 med resultaterne. Visse sammensætninger af verbum + andet materiale regnes for særskilte leksem; det gælder fx mere eller mindre faste forbindelser af verbum og adverbialt materiale, fx *bringe til veje* og *give til kende*. Derfor finder man i tabel 3 fx både *give* (‘overdrage’) og *give til kende* (‘meddele’). Verber der i IO-konstruktion altid optræder sammen med en præpositionspartikel (se afsnit 3.3), angives med den “faste” præposition. Ved verber som optræder i IO-konstruktion både med og uden en sådan præposition, fx *skrive* med og uden det *til* der vises i (11), er alle forekomster regnet til samme verballeksem (som figurerer uden præpositionen).

- (11) Ieg wiste wel att Christian skulle byde paa, att skriffwe **mig** til alle haande nyt (157.7-9)

Opdelt efter disse principper findes der i de 467 IO-eksempler 86 forskellige verber (eller præcisere: prædikater i form af simple verbalstammer og semantisk tæt forbundne sammensætninger). Alle verberne kan ses i tabel 3, hvor de er inddelt efter semantiske kategorier. Et lille sæt af verber står for langt størstedelen af IO-forekomsterne. I tabel 2 ses de 11 hyppigste verber⁶ som tilsammen findes i 303 forekomster der udgør 64,88 % af alle IO-fund.

---

6 Fremfor det pæne runde 10 er 11 oplistet fordi nr. 10 og 11 begge har 8 forekomster, nr. 12 (*berette*) kun 7.

Verbum	Antal	% af samlet (467)
<i>sige</i>	68	14,56 %
<i>give</i>	65	13,92 %
<i>fly</i>	44	9,42 %
<i>spørge</i>	42	8,99 %
<i>gøre noget/tjeneste/ulykke m.fl.</i>	18	3,85 %
<i>befale</i>	16	3,43 %
<i>sende</i>	16	3,43 %
<i>bede</i>	9	1,93 %
<i>skrive</i>	9	1,93 %
<i>love</i>	8	1,71 %
<i>lære</i>	8	1,71 %
De 11 hyppigste verber i alt	303	64,88 %

Tabel 2: De 11 hyppigste verber i IO-konstruktion med individuel og samlet andel

De fire hyppigste verber alene – som har markant flere forekomster end de efterfølgende på listen – står for 219 forekomster og udgør 46,90 %. 52 af de 86 verber optræder kun en eller to gange.

I tabel 3 vises IO-forekomsterne fordelt efter verbernes semantiske kategorier. Bemærk at tabellen kategoriserer efter verbernes semantik, ikke efter den betydning der udtrykkes i kraft af IO-konstruktionen.⁷ For de kategorier der har underkategorier, vises antal og procentdel dels for overkategorien, dels for underkategorierne.

7 Ved verber der styrer IO, vil verbets semantik give en dækkende beskrivelse af semantikken i den pågældende instantiering af IO-konstruktionen, herunder en bestemmelse af IO's indhold (fx som Modtager). Ved verber der ikke styrer IO, indeholder beskrivelsen af verbets semantik ikke en bestemmelse af IO-konstruktionens eller IO-leddets indhold; i så fald er IO-semantikken rent konstruktional.

Semantisk kategori (verbets semantik)	Verber	Antal	% af samlet (467)
Overdragelse		132	28,27 %
Gennemført overdragelse	<i>befale,⁸ betro, bevilge, fly, forære, give, indskyde, lade, levere, lægge (på), låne, meddele,⁹ overlevere, pålægge, række, tillægge, tilregne, tilstede, tilstille</i>	120	25,70 %
Planlagt overdragelse	<i>ordinere</i>	1	0,21 %
Fratagelse	<i>betage, fratage</i>	8	1,71 %
Kompensation	<i>belønne, betale</i>	3	0,64 %
Kommunikation		164	35,12 %
Meddelelsestype	<i>adspørge, advare, andrage, berette, foreholde, formælde, forsikre, førstændige, fortro, fortælle, give til kende, gøre spørgsmål/løfter, holde (for), klage, lyve (på), sige, spørge, svare, sværge (til), tilskrive,¹⁰ tilspørge, true</i>	154	32,98 %
Kommunikationsform	<i>råbe (til), skrive</i>	10	2,14 %
Regulativ		53	11,35 %
Handlingskommissiv	<i>forsikre, love, sværge (til)</i>	9	1,93 %
Overdragelseskommisiv	<i>byde, love, tilbyde</i>	10	2,14 %
Udførelsesdirektiv	<i>bede, befale, overtale, persuadere, tilstede</i>	28	6,00 %
Undladelsesdirektiv	<i>forbyde</i>	6	1,28 %
Muliggørelse og facilitering		5	1,07 %
Forårsagelse af intern proces		12	2,57 %
Forårsagelse af perception	<i>vise, åbenbare</i>	3	0,64 %
Forårsagelse af kognition	<i>gøre bekendt, lære</i>	9	1,93 %
Hindring		6	1,28 %
Hindring af overdragelse	<i>forholde, nægte</i>	3	0,64 %
Hindring af handling	<i>forhindre</i>	3	0,64 %
Fremstilling og klargøring		5	1,07 %
Anskaffelse		27	5,78 %
	<i>bringe til veje, fly, forskaffe, prokurere, skaffe, tage</i>		
Flytning		27	5,78 %
	<i>bære, hænge, sende, skaffe, sætte</i>		
Manipulation af genstand		2	0,43 %
	<i>drage (af), støde (af)</i>		
Påvirkning		24	5,14 %
	<i>bevise,¹² forelægge,¹³ gøre noget/tjeneste/ulykke m.fl., tilskikke</i>		
Attituder og følelser		10	2,14 %
	<i>beklage, beskyldte, byde, forlade, tilgive, ønske</i>		
I alt		467	100 %

Table 3: Fordeling af verber i IO-konstruktion efter verbernes semantiske kategorier med antallet af IO-forekomster

8 Her i betydningen ‘overgive, betro’.

9 ‘Give (nogen) del i noget som man har, tilstå, overlade’, ikke i kommunikationsbetydningen ‘gøre (nogen) bekendt med’.

10 ‘Skrive noget til nogen’, ikke ‘tillægge (fx egenskab)’.

11 ‘underkaste en slags kæmning med en hegler’.

12 ‘Gøre (noget, typisk noget godt) imod (en)’.

13 ‘Bestemme (noget) som gældende (for en), byde som vilkår’.

Som man ser i tabel 3, udgør overdragelse, kommunikation og regulativer langt størstedelen af verberne og af IO-forekomsterne – tilsammen 349 forekomster der udgør 74,73 % af de 467. Det viser sig at der er uhyre få forekomster af verber der ikke styrer deres IO, hvor altså IO er en fri tilføjelse (se afsnit 3).

2.1. IO's semantiske rolle

Som det fremgår af tabel 3, er langt de fleste af de fundne IO-konstruktioner i kraft af verbets leksikalske semantik udtryk for en overdragelse i mere eller mindre direkte og konkret forstand hvor IO dermed har rollen Modtager. Det gælder for de 28,27 % hvor verbet betegner egentlig overdragelse (gennemført, planlagt eller omvendt (fratagelse) og den komplekse kompensationsoverdragelse), fx (12), og for de 35,12 % hvor verbet betegner kommunikationshandlinger, fx (13), som kan ses som en metaforisk overdragelse fra subjektsreferent til IO-referent hvor meddelelsens indhold – “teksten”, betegnet af DO – formidles til IO-referenten (GDS: 1310).

- (12) Ieg swarte att wille lewere **hender** et Regiment lopper om hun wille haffwe dem? (178.24-179.2)
- (13) Pær berettede omsier **quinden** att ded war twende Fransoser (91.4-5)

Tilsammen udgør disse to grupper 63,39 % af alle IO-forekomsterne. Der-til kommer overdragelseskommisiverne (2,14 %) hvor subjektsreferenten forpligter sig til at overdrage DO-referenten til IO-referenten, og verber der betegner hindring af overdragelse (0,64 %).

I en række verbaltyper er det karakteristiske ikke åbenlyst det at IO betegner en modtager af en overdraget genstand, men at IO er et argument i en af DO betegnet prædikation (dvs. DO betegner et sagforhold som har IO-referenten som aktant). Som argument i DO-prædikationen kan IO da enten være Agent (indholdssubjekt), eller det kan en Interessent (eller ligefrem Patient) ift. DO-prædikationer hvor IO-konstruktionens subjekt er Agent. Det gælder ved kategorierne hindring af handling (14), handlingskommisiver (15), direktiver (16) og udtryk for påvirkning (17) og attituder og følelser (18) (med angivelse af IO's rolle i DO-prædikationen).

- (14) ... Saa den Raaben forhindrede **mig** [Agent] att soffwe (157, margin)

- (15) [hun] Bød mig goede Natt, oc loffuede **mig** [Interessant] flittig i sine Bønner att Ihuekomme (62.6-7)
- (16) G. Rantzow befalede **den som med Papired indkom** [Agent] att oplæsse (50.9-10)
- (17) Ieg fryctede intet for ded onde hand kunde giøre **mig** [Interessant/Patient] (151.10-11)¹⁴
- (18) hiertelig gerne forlader ieg **eder** [Agent] ded (118.8)

I den slags IO-konstruktioner, og ved den slags verber, hvor IO gøres til argument i DO, er det ikke oplagt at opfatte IO som en modtager af DO. Udover argumentrollen kan IO dog ofte opfattes som en Interessent ift. verbalhandlingen, fx i (18) hvor det kommer IO-referenten til gode at subjektsreferenten giver tilgivelse.

Trods konstruktioner af type i (14) - (18), kan det dog overordnet siges at i alle de tilfælde hvor verbet styrer IO som argument 3, står dette argument 3 i en relation til argument 2, DO, prototypisk som Modtager i konkret eller abstrakt forstand. Der hvor modtagerforholdet ikke er så tydeligt, udtrykker verbet ofte at IO er Agent (indholdssubjekt) i en prædikation udtrykt af DO, og på den måde kan man sige at IO og DO “bringes sammen”. Det særligt interessante er IO’s semantiske rolle ved verber der ikke styrer IO, hvor IO altså er en fri tilføjelse, en konstruktionsmulighed der ikke er skabt af verbets valens. Dette tages op nedenfor.

3. Frit IO

Som nævnt i afsnit 1.2 har de frie IO’er særlig interesse, og resultatet af undersøgelsen af frie IO’er i *Jammers Minde* fremlægges i dette afsnit.

I en undersøgelse af mulighederne for fri tilføjelse af et IO der ikke er valensled til verbet, er det naturligvis afgørende at bestemme om et givent verbum der optræder med IO, er ditransitivt og styrer sit IO, eller det er monotransitivt og kun styrer sit DO, mens IO er en fri konstruktionel udbygning. Der kan opstilles et semantisk-begrebsligt kriterium for valensstyret og frit IO. GDS beskriver det sådan at et valensstyret IO er et semantisk nødvendigt argument i den forstand at det indgår obligatorisk i den situation, det sagforhold, som verbet betegner, også – rent tolkningsmæssigt – hvis det er udeladt i udtrykket (GDS: 1308, jf. Nielsen & Heltoft, under udg.).

14 *ded onde* har ikke direkte prædikationsform, men kan betragtes som et neksualt nominal der betegner (et) sagforhold (onde gerninger).

Modsat er det semantisk karakteristiske for det frie IO at det ikke indgår i verbalstammens begrebslige struktur; er det frie IO ikke til stede, så er der i indholdsstrukturen ikke noget IO-argument (GDS: 1328, Heltoft 2014: 205).

Også syntaktisk opførsel kan inddrages i bestemmelsen af valensforholdene: De valensstyrede IO'er kan opskrives til subjekt i passiv (19), mens dette ikke er en mulighed for frie IO'er (GDS: 1308, 1311). På baggrund heraf viser Heltoft (2014: 229-231) at moderne dansk *skaffe*, som ud fra sin betydning og sin forekomst både med og uden IO kunne ligne et ditransitivt verbum, ikke styrer IO idet IO ved *skaffe* ikke kan opskrives til subjekt (20) (jf. GDS: 1311).

(19) *hun blev tilbudt en billet*

(20) **hun blev skaffet en billet*

Det særlige ved *skaffe* er at verbets tilvejebringelsessemantik koder den præsupposition at nogen ønsker at have DO-referenten til rådighed (Heltoft 2014: 230), og dette gør det muligt at konstruere *skaffe* med frit IO trods de skrappe restriktioner på frit IO i moderne dansk (jf. afsnit 1.1).

3.1. Tilfældet fly

Hvad angår spørgsmålet om *Jammers Minde*-verbernes IO-styring, udgør *fly* et særligt problem. Det er med sine 44 forekomster det 4. hyppigste IO-verbum, men verbets polysemi gør det vanskeligt at bestemme IO som valensled eller ej. På basis af ODS og Kalkars ordbog kan man opstille tre hovedbetydninger:

1. ordne, indrette, istandsætte
2. tilvejebringe, skaffe
3. give, række

I betydning 1 er intet IO-argument impliceret.¹⁵ I 2 tilvejebringes noget så det er til rådighed for nogen, men denne nogen kan være subjektet selv, dvs. den tilvejebringende, eller det kan være en tredje størrelse udtryk med IO. I 3 profileres overdragelsen til en IO-referent af en genstand der er i

---

15 Det er tilmed ikke engang nødvendigt at der indgår en genstand der (potentielt) kunne overdrages, jf. dette eksempel fra Kalkar hvor *fly* betyder 'ordne eller arrangere omstændigheder': *ieg skal fly det saa, at hedningene skulle vederkendiss dig* (fra Chr. Pedersens oversættelse af Det Nye Testamente, 1531).

subjektreferentens besiddelse. 1 lægger stærkt op til en tolkning af IO som frit, mens 3 meget tydeligt etablerer et IO-argument som her forekommer valensstyret. 2 minder meget om betydningen af moderne dansk *skaffe*, og man kunne derfor overveje samme tolkning som Heltofts *skaffe*-analyse: IO er frit, men muliggjort af en semantisk præsupposition af nogens ønske om tilvejebringelse og besiddelse.

Et forsøg på at afklare statussen for IO ved *fly* ud fra passivforholdene har foreløbigt ikke ledt til nogen nærmere afklaring. Passivmulighederne for *fly* på Leonora Christinas tid kan selvsagt ikke undersøges gennem introspektion, men må baserede udelukkende på brugen af *fly* i *Jammers Minde* og andre kilder fra perioden. Ingen af *fly*-sætningerne i *Jammers Minde* er passive (hverken med opskrivning af DO eller IO eller uden opskrivning), og en gennemgang af forekomster af *fly* i teksterne på renaessancedansk.dk gav heller ikke nogen passiver, hverken i monotransitiv eller ditransitiv konstruktion. Dette fravær af IO'er opskrevet til subjekt i passiv beviser ikke at *fly* ikke styrer IO, idet fraværet ikke beviser umuligheden, og eftersom passive IO-konstruktioner i det hele taget forekommer meget sparsomt i de ældre kilder, kan fraværet af *fly*-IO-passiver ikke engang anses for så påfaldende at det må regnes for indicium på umuligheden af opskrivning.

I *Jammers Minde* bruges *fly* kun i betydning 2 (19 forekomster med IO) som i (21) og 3 (25 forekomster med IO) som i (22), aldrig i betydning 1.

- (21) Ieg sagde giffuer Pær goede Ord, saa flyer hand **eder** wel noget
Hør for penge, oc en Haand-teen (100.21-23)
- (22) Ieg tog dennem aff oc flyde **hender** (19.2-3)

Ud over de 44 forekomster i IO-konstruktion findes der 4 forekomster af *fly* uden IO som alle har betydning 2: 'skaffe' eller 'tilvejebringe', og i mindst ét tilfælde er det klart fra konteksten at en tredjepart har ønske om tilvejebringelsen. De her beskrevne forhold omkring *fly* i *Jammers Minde* gør det vanskeligt at afgøre om et IO ved *fly* skal betragtes som frit eller styret, eller evt. styret når *fly* har betydning 3 ('give, række'), men frit ved betydning 2 ('tilvejebringe, skaffe'). At *fly* i *Jammers Minde* aldrig har den mest "fri-IO-motiverende" betydning (betydning 1: 'ordne, indrette, istandsætte') kunne lægge op til den konklusion at ingen IO'er ved *fly* i *Jammers Minde* bør betragtes som frie, men en sådan afgørelse må bero på en mere principiel teoretisk overvejelse om forholdet mellem polysemi og valens som ligger uden for denne artikel. På baggrund af de beskrevne vanskeligheder med *fly* klassificeres IO'er ved *fly* i nærværende undersøgelse ikke som tilfælde

af frit IO bortset fra to ganske særlige tilfælde som skal beskrives nærmere nedenfor. Den generelle frasortering af IO ved *fly* fra kategorien frit IO kan betragtes som et metodologisk begrundet valg: Undersøgelsen har bl.a. som mål at identificere frie IO'er som antages at være mere almindelige i ældre tekster, og er der ikke tilstrækkeligt sikkert grundlag for at beskrive en IO-forekomst som et frit IO, sorteres den fra.¹⁶

3.2. Frie IO'er i Jammers Minde: verber og semantiske roller

Antallet af frie IO'er i *Jammers Minde* er meget lavt, især hvis man fraregner den særlig gruppe af konstruktioner hvor verbet *gøre* + neksualt DO tilsammen udtrykker noget der påvirker IO-referenten. Der er i alt, inkl. påvirkningskonstruktioner, 41 IO'er der kan analyseres som frie; de udgør 4,73 % af det samlede antal. De falder i tre hovedgrupper hvad angår semantisk rolle.

3.2.1. Patient-lignende Interessent i påvirkningskonstruktioner med gøre

18 IO-konstruktioner er af den semantiske type 'påvirkning' hvor verbet *gøre* kombineres med et neksualt DO som betegner en handling som IO-referenten udsættes for, ikke som Modtager ved overdragelse af DO, men som en art Patient der bydes DO-handlingen som vilkår (23) - (24).

(23) Gjør ieg **eder** noget? (118.22)

(24) Hun gjorde **mig** allehaande fortræd, som ieg tog imod med taalmodighed (185.6-7)

IO er i disse konstruktioner frit i den forstand at verbalhandlingen i fx *gøre noget* ikke forudsætter et IO-argument der udsættes for dette 'noget'. Man kan dog også opfatte *gøre noget* og *gøre fortræd* m.fl. som faste forbindelser af *gøre* som et 'let verbum' (Butt 2010) og det neksuale led som en del af prædikatet hvorved det element der fremstår som et IO, ikke bør regnes for ægte IO, men i virkeligheden en slags DO.

---

16 I min analyse er IO ved *skaffé* og *sende*, der i GDS' analyse af moderne dansk betegnes som frit IO (GDS: 1311), ikke regnet for frit, primært fordi jeg ikke er parat til at forpligte mig på denne analyse, men også fordi *skaffé* og *sendes* forekomst med IO i *Jammers Minde* ikke i sig selv forekommer bemærkelsesværdigt.

3.2.2. Modtager af DO-referent, herunder potentiel modtager

Der er 14 eksempler på frie IO'er med Modtagersemantik (hvor det ikke-IO-styrende verbum vel at mærke ikke har leksikalsk kodning af betydningen 'overdragelse til modtager'). De forekommer ved anskaffelsesverberne *bringe til veje* og *tage* (25), flytningsverbet *bære* (26) og fremstillingsverberne *gøre* (27) og *hegle* ('underkaste en slags kæmning med en hegle') (28).

- (25) Om Afftenen sneeg hand sig til, oc sagde til hender i ded vderste Rom; tar **mig** hid Sax oc Kniif (158.23-24)
- (26) oc bar Balcke **mig** nogle Linklæder, som hun aff miine endnu haffde til offwers (123.21-23)
- (27) gjør **mig** deraff en Rem i miine Boxer [dvs. bukser] (113.4-5)
- (28) oc sagde ieg til hender, der haffwer i noget att giøre hægler **mig** ded (138.10-11)¹⁷

3.2.3. Ren Interessent uden reel eller potentiel overdragelse

I 7 tilfælde udtrykker IO en interessent der ikke (også) er faktisk eller potentiel Modtager. I to tilfælde med *fly* i overdragelsesbetydning er målet for overdragelsen adverbialt angivet (med *til*), mens IO betegner den der nyder godt af overdragelsen uden selv at modtage noget (29). Noget lignende gælder i et enkelt tilfælde med *skaffe* i betydningen 'flytte noget fra eller til et sted'.

- (29) Den Schelm wiste wel att ieg haffde intet laded mig mercke for quinden hwercken om ded hand haffde flyet **mig** bud til Skaane til miine børn ... (157.19-22)

Man finder også manipulationsverbet *drage (af)* (30) og flytningsverbet *sætte* (31).

- (30) Hun drog **mig** alle mine Klæder aff (19.13-14)
- (31) Marens hænder rystede, der hun satte **mig** Tøfferne paa (65.13-14)

---

17 Formene *tar* i (25) og *hægler* i (28) er imperativ pluralis, her brugt som høflighedsform over for modtageren (som er én person).

3.2.4. Tilfældene støde og hænge

I tillæg til disse tre grupper kommer to eksempler med verberne *støde* (32) og *hænge* (33) hvor IO dårligt kan beskrives som Modtager eller Interessent, men synes at være ren ekstern possessor (se nærmere i afsnit 4.2).

- (32) hun falt imod sin Slabenk oc støtte **sit Skinnebeen** hudden aff (186.13-14)
- (33) [ieg] skreff noget paa en Seddel oc hengte **hender** om halsen (166, margin)

3.2.5. Opsamling på frit IO

Fraregner man de måske tvivlsomme IO'er i påvirkningskonstruktionerne med *gøre*, står vi tilbage med 23 tilfælde af frit IO, blot 2,65 % af alle IO'erne. Det er værd at bemærke at kun to fremstillingsverber, *gøre* og *hegle*, optræder med frit IO, og det i kun 5 tilfælde. Det er også værd at bemærke at det reneste monotransitive anskaffelsesverbum, *tage*,¹⁸ kun forekommer én gang i IO-konstruktion. Endelig skal det bemærkes at konstruktionen med *tage* og det eneste tilfælde med *hegle* samt to af de fire tilfælde med *gøre* udtrykker regulative sproghandlinger (jf. (25), (27) og (28)). Datagrundlaget er for spinkelt til robuste konklusioner, men det er påfaldende at de dermed flugter med kravet om regulativ sproghandlingsramme for frie IO'er i moderne dansk (jf. afsnit 1.1).

4. Andre bemærkelsesværdige IO-konstruktioner

Udover konstruktion med frit IO er der en række andre typer af IO-konstruktion der er værd at bemærke som udtryk for sprogtilstanden i *Jammers Minde*, og som gennemgås i dette afsnit: forekomster af IO med en partikellignende præposition (afsnit 4.1), fænomenet ekstern possessor (afsnit 4.2) og kommunikationsverber med IO (afsnit 4.3).

4.1. Opskrivning fra præpositionsled

Ganske ofte optræder IO med en "strandet præposition" der står som en form for partikel enten efter IO og DO eller mellem de to objekter. Det ses i (34) med *lægge* + *på* og i eksemplerne ovenfor med *drage* + *af* (30), *sætte* + *på* (31) og *støde* + *af* (32).

18 Man kan argumentere for at *bringe til veje* har indbygget en forestilling om en potentiel modtager i højere grad end *tage*.

- (34) Min Trøst oc Bistand werret haffuer, thi aldrig lagde Gud **mig** saa snart en Byrde paa, att hand io med ded samme mig effter Byrdens tyngde Styrcke gaff, saa att Byrden mig wel Krum nederbøvede (3*.1-4)

Strukturen findes også i andre kilder, fra samtiden som i (35) med *lægge + til* og fra 1500-tallet som i (36) med *røve + fra*.

- (35) Men efftersom hun var aff formue, torde ingen vel legge **hende** det til (Brunsmænd 1674: 139)
- (36) paa det hand iche skal røffue **eder** eders retfongen arbeid fraa (Palladius, c. 1543: 122)

Konstruktionstypen ligner en form for opskrivning af styrelsen i et præpositionsled til et primærled i sætningen, sammenlign (31) med *hun satte tøflerne på mig* og (36) med *han røvede noget fra dem*.

Mange af eksemplerne er meget lig præfigerede verber, jf. *påsatte* og *frarøve*, og partikelpræpositionens funktion kunne se ud til at være valensforøgelse hvorved monotransitive verber (fx *sætte*) gøres ditransitive. Dermed vil kombinationen af et i udgangspunkt monotransitivt verbum og en præpositionspartikel kunne betragtes som en form for syntaktisk applikativkonstruktion (jf. Zúñiga & Kitilä 2019: 12).¹⁹

Partikelkonstruktionen findes også i *Jammers Minde* ved en række kommunikationsverber, fx *råbe + til*, *lyve + på* (37), *skrive + til* og *sværge + til* (38).

- (37) I kand lyffwe **mig** saa meget paa, som ieg wed intet aff (118.23-24)
- (38) att hand soer **hender** til, att hun aldrig kom vd saa lenge hun leffte (96.1-2)

I kommunikationsudtrykkene synes præpositionen at præcisere retningen eller målet for den kommunikative overførsel, som en eksplicitering og specificering af det rumlige aspekt af den i kommunikationsverberne inhærente rettetthed.

19 I Zúñiga & Kitilä (2019) beskrives dog kun applikativer der dannes verbal morfologisk eller med hjælpeverber; syntaktisk applikativkonstruktion af den her skitserede type synes ikke at være beskrevet i den gængse typologiske litteratur.

4.2. *Ekstern possessor*

Det er kendt fra mange sprog at visse “dativer” (egentlige kasusbøjede dativer og andre dativlignende led, fx IO’er) kan stå i en possessionslignende del-helhed-relation til enten DO (39) eller (en nominal styrelse i) et præpositionsled (40) (Haspelmath 1999, eksempler herfra).

- (39) Die Mutter wusch dem Kind die Haare
 ART.NOM moder vasker ART.DAT barn ART.AKK hår
 ‘moderen vasker barnets hår’
- (40) Fred gooit Sylvia een krant naar het hoofd
 Fred kaster Sylvia ART avis på ART hoved
 ‘Fred kaster en avis i hovedet på Sylvia’

Konstruktionstypen kaldes possessordativ eller ekstern possessor, sidstnævnte betegnelse fremhæver at possessoren til DO eller præpositionstyrelsen (som possessum) ikke står internt i NP’en, fx som en genitivattribut (jf. *barnets hår* i oversættelsen af (39)), men som et selvstændigt sætningsled der er eksternt ift. possessum.

Som nævnt i behandlingen af eksemplerne i afsnit 3.2.4 må nogle IO-konstruktioner i *Jammers Minde* tolkes som konstruktion med ekstern possessor. Det gælder for fire eksempler, alle med frit IO og med verber der betegner flytning eller manipulation af genstand. I eksemplet med *støde* i (32) er der del-helhed-relation mellem IO *sit Skinnebeen* og DO *hudden*, og i eksemplet med *hænge* i (33) mellem IO *hender* og præpositionsstyrelsen *halsen*. I to forekomster med *sætte* består relationen mellem IO *mig* (41) og *Kongen* (42) og præpositionsstyrelsen *Brystet*.

- (41) de satte **mig** Degen oc Pistoll paa Brystet (11*.4)
- (42) ded war saac, att dersom man haffde sat **Kongen** Pistolen paa Brystet, da skulle hand ded forlade (192, margin)

Konstruktionen med ekstern possessor ser ud til at være en syntaktisk-semanticke strategi for at muliggøre et IO der ikke er bundet af verbet. Del-helhed-relationen understøtter tilstedeværelsen af IO-argumentet, og man kan her tale om et frit IO som dog ikke er ganske frit, men bundet i possessionsrelationen.

4.3. IO-konstruktion med kommunikationsverber

Den største kategori af IO-konstruktioner i *Jammers Minde* er kommunikationsudtryk, og blandt de kommunikationsverber der optræder i IO-konstruktion (jf. tabel 3), finder man adskillige som ikke i moderne dansk kan konstrueres med IO: *advare* (43), *klage* (44) og *true* (45).

- (43) Maren adwarede **mig**, att en aff de toe Quinder som skulle tage ware paa mig, war Kongens Skomagers Quinde en Tydsk, oc meget wel lied aff Dronningen (29.12-15)
- (44) Der Slozf. dennem effter helssen spurt haffde huor dennem Liidde, om de endnu leffuede, oc de **hannem** derris Tilstand klaget haffde, bød hand dennem Brendewin, huor imod de toge med begge Hænder (32.4-7)
- (45) hand truede **quinden** att skulle fordriffwe henders latter (151.9-10)

Det hyppigste kommunikationsverbum – og det hyppigste IO-verbum overhovedet (jf. tabel 2) – er *sige*, et verbum der i moderne dansk kun forekommer med IO i noget der minder om faste vendinger som *kan du sige mig hvad klokken er?*, men ikke produktivt med fx *at*-sætning som DO (**jeg sagde ham at klokken var fem*). I *Jammers Minde* myldrer det med *sige*-IO'er (46) - (48).

- (46) Hand sagde **hinder** himligen, att hun skulle komme til Dronningen (28.3-4)
- (47) Om Morgenen imod Middag, sagde ieg **hender** hwad hun skulle sige **Christian** (153.14-16)
- (48) Oc efftersom hun **mig** tilforne sin Herkomst sagt haffde, saa tog hun saa meget diss wære mit Spørssmaal op, oc bleff heel fortørnet (58.18-20)

I moderne dansk må *sige*, ligesom mange andre kommunikationsverber (fx *råbe*, *hviske* og *skrive*) konstrueres med det præpositionelle modstykke til IO, det middelbare IO (IO's antiled), formentlig fordi denne type verbum specificerer det mål som kommunikationen rettes mod, men ikke en gennemført overdragelse af meddelelsen til modtageren (Ibsen & Refstrup 2002: 73-79; GDS: 1350-1351). Konstruktion med *sige* og middelbart IO findes der også en hel del eksempler på i *Jammers Minde* (49), men ud fra de mange forekomster med IO lader det ikke til at spørgsmålet om kommunikationsmål vs. gennemført kommunikativ overdragelse spiller den samme rolle i Leonora Christinas sprog som i moderne dansk.

(49) huad skal wii sigte til Dronningen? (61.17-18)

Det samlede billede af IO med kommunikationsverber er en ift. moderne dansk langt større åbenhed for IO-konstruktion mht. verbernes semantik, fx at illokutionsverber som *advare* og *true* forekommer med IO.

5. Konklusion: hvor er vi henne i processen?

Det er nu tid til at samle op på resultaterne og se dem i lyset af IO-konstruktionens diakroni. Analysen har vist at langt de fleste IO'er man finder i *Jammers Minde*, ligner moderne dansk IO, og dermed kan det der adskiller Leonora Christinas sprogtilstand fra nutiden, nemt drukne i lighederne; når man betragter det samlede sæt af fundne IO-forekomster, ser 1600-tallets IO generelt ikke ud til at adskille sig meget fra nutidens.

I den meget lille gruppe af IO-forekomster der faktisk viser noget der er anderledes, er det særligt de frie IO'er der påkalder sig opmærksomhed, idet brugen af frit IO placerer Leonora Christinas 1600-talsdansk på et vigtigt udviklingsspor fra middeldansk til i dag. Man kan konstatere at der er meget få forekomster af frit IO (med meget få forskellige verber), og hvad angår hyppighed må frit IO således betragtes som en perifer brug af IO-konstruktionen.

Det er bemærkelsesværdigt at frit IO ved tilvejebringelsesverber – i materialet verberne *tage*, *gøre* og *hegle* – allerede i slutningen af 1600-tallet synes at tendere mod regulative kontekster. Som sagt er grundlaget for konklusioner desangående foreløbigt meget beskedent, men resultaterne af undersøgelsen af *Jammers Minde* antyder at processen der har ført til den moderne situation hvor regulativ kontekst kan betragtes som et krav (Nielsen & Heltoft, under udg., jf. afsnit 1.1), går mange hundrede år tilbage.

Ud fra afdækningen af de forskellige typer af IO-konstruktion i *Jammers Minde* kan man opstille en række forskellige former for binding af IO, det der er bestemmende for IO-muligheden. I den rent leksikalske ende finder vi valensbinding hvor IO er styret af et ditransitivt verbum. I konstruktionen med “strandet” præposition kan man tale om præpositionsbinding i den forstand at IO i den syntaktiske applikativkonstruktion der danner et ditransitivt prædikat, er styret af præpositionen (jf. ligheden mellem *han røvede dem noget fra* og *han røvede noget fra dem*, sidstnævnte med *dem* som styrelse til præpositionen *fra*). Et skridt længere væk fra prædikatsdannelsen og længere ud i syntaksen er possessionsbindingen i konstruktion med ekstern possessor hvor IO er semantisk bundet til del-helhed-relationen. Ved frit IO til

tilvejebringelsesverber er der ingen af de ovennævnte bindinger inden for sætningen, men der kan som sagt ses tendenser til den senere dominerende pragmatiske binding til regulative kontekster.

I forhold til den diakrone udvikling kan man samlet sige at den frihed til at tilføje ikke-valensbundne IO'er med Interessentbetydning som ifølge Høysgaard stadig skulle herske i hans samtidige 1700-talsprog, kun træder frem hos Leonora Christina i stærkt begrænset omfang. De få forekomster i *Jammers Minde* er naturligvis i første omgang en indikation af lav frekvens i sprogbrugen som ikke i sig selv beviser at Høysgaards beskrivelse af systemiske muligheder er ukorrekt, men hvis Leonora Christina i sit sprogsystem har haft konstruktion med frit IO som en relativt uindskrænket mulighed, udnytter hun den hvert fald kun uhyre sparsomt i sin sprogbrug. Ligeledes viser de forskellige IO-bindinger opsummeret ovenfor at det indirekte objekt, som det fremstår i *Jammers Minde*, stort set altid er bundet til sin kontekst, også når det i øvrigt er frit.

Om forfatteren

Peter Juul Nielsen, ph.d., Institut for Sprog og Kommunikation ved Syd-dansk Universitet.

Litteratur

- Barðdal, J. (2007): The semantic and lexical range of the ditransitive construction in the history of (North) Germanic. *Functions of Language* 14.1, 9-30.
- Barðdal, J., K.E. Kristoffersen & A. Sveen (2011): West Scandinavian ditransitives as a family of constructions: With a special attention to the Norwegian 'V-REFL-NP' construction. *Linguistics* 49.1, 53-104.
- Brunsmann, J. (1674): *Køge Huskors*. Udgave ved. A. Bæksted (1953). København: Munksgaard.
- Butt, M. (2010): The light verb jungle: still hacking away. I: *Complex predicates: Cross-linguistic perspectives on event structure*. M. Amberber, B. Baker & M. Harvey (red.). Cambridge: Cambridge University Press, 48-78.
- Colleman, T. (2011): Ditransitive Verbs and the Ditransitive Construction: A diachronic perspective. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 59, 387-410.
- Colleman, T. & B. De Clerck (2011): Constructional semantics on the move. On semantic specialization in the English double object construction. *Cognitive Linguistics* 22.1, 183-209.

- GDS: se Hansen & Heltoft (2011).
- Haspelmath, M. (1999): External Possession in a European Areal Perspective. I: *External possession*. D.L. Payne & I. Barshi (red.). Amsterdam: John Benjamins, 109-135.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. (2014): Constructional change, paradigmatic structure and the orientation of usage processes. I *Usage-Based Approaches to Language Change*. E. Coussé & F. von Mengden (red.). Amsterdam: John Benjamins, 203-241.
- Heltoft, L. (2019): Fra gammeldansk til nutidsdansk. I *Dansk Sproghistorie* bd. III. Ebba Hjorth et al. (red.). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 129-225.
- Høysgaard, J.P. (1752): *Methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax*. København. (= Bertelsen, Henrik (red.), *Danske Grammatikere V*. Det danske Sprog- og Litteraturselskab [1919–1920]).
- Ibsen, U. & P. Refstrup (2002): *Det Indirekte Objekt: Om forholdet mellem det indirekte objekt og det middelbare indirekte objekt i dansk*. Speciale, Roskilde Universitetscenter.
- Kalkar, Otto (1976). *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, 2. udgave. København: Akademisk Forlag.
- Leonora Christinas Jammers Minde* (1998): Diplomatarisk udgave ved P.L. Hjorth og M.A. Nielsen. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab
- Nielsen, P.J. & L. Heltoft (under udgivelse): Indexicality across the boundaries of syntax, semantics and pragmatics: The constructional content of the Danish free indirect object. I *Ditransitive Constructions in Germanic Languages: Diachronic and Synchronic Aspects*. T. Coleman, M. Rothlisberger & E. Zehentner (red.). Amsterdam: John Benjamins.
- ODS: *Ordbog over det Danske Sprog*, online-udgave, ordnet.dk/ods/
- Palladius, P. (c. 1543). *Visitatsbogen*. Udgave ved L. Jacobsen, *Peder Palladius' Danske Skrifter*, bd. 5, 1926. København: S.S. Thiele.
- Zehentner, E. (2017): Ditransitives in Middle English: on semantic specialisation and the rise of the dative alternation. *English Language and Linguistics* 22.1, 149–175.
- Zúñiga, F. & S. Kittilä (2019): *Grammatical Voice*. Cambridge: Cambridge University Press.